

K PRÁVNÍM OTÁZKÁM NACIONALIZACE A KONFISKACE V RSFSR V OBDOBÍ OD VŘSR DO POČÁTKU NEPu

Pavel Mates

Paralelně s konstituováním základů nového typu státu, Sovětské socialistické republiky, dochází i k procesu vytváření nového typu práva. Originálnost tohoto typu práva je dána nejen formální stránkou, tj. prameny, normotvorným procesem, vnitřní strukturou norem, ale především jeho obsahem. Dochází k zásadním změnám nejen v politicko-mocenské oblasti, ale i v oblasti ekonomické, přičemž nové právo v této situaci na jedné straně napomáhá k vytváření nových vztahů a na druhé straně situace specificky právními prostředky fixuje. Revoluce zde jednak ruší právo staré (až na určité výjimky)¹⁾, ale především vytváří právo nové, které napomáhá při dalším rozvíjení revoluce.

Celý tento proces můžeme zvláště zřetelně pozorovat v oblasti zespolečňování výrobních prostředků, k němuž v RSFSR došlo v období let 1917 až 1920 a jež bývá označováno jako období nacionalizace a vzniku monopolu socialistického státu. Lenin řekl, že došlo k útoku rudých gard na kapitál. Jak uvidíme dále, dochází postupně prakticky k úplnému zespolečnění všech výrobních prostředků v oblasti průmyslu a to jejich zestátněním.

Charakteristické na tomto procesu bylo to, že normy, tj. dekrety, usnesení, rozhodnutí atd. velmi zřetelně na jedné straně průběh revoluce vyjadřují a na druhé straně výsledky a často i cíle revoluce v sobě zakotvují.

A jsou to právě normy, které řeší otázky vlastnictví,²⁾ jež nám mimořádně jasně ukazují, jak daleko dospěla revoluce a zejména i skutečnost, že změna společenských poměrů, k níž směřovala má být zásadní a má vést k celkové změně společenských poměrů. Na VII. sjezdu strany Lenin mimo jiné řekl, že bolševici se nikdy nedomnívali, že pouhý dekret by mohl změnit život v městě či na vesnici, ale zároveň tyto dekrety ukazovaly cestu k socialismu.³⁾ Úvodem je třeba abych předeslal,

1) Viz dekret o soudu číslo 2 z 24.11.1917, článek 8.

2) P. S t u č k a; Revoljucionnaja rol prava i gosudarsta, 3.vydání, Moskva 1924.

3) Nemám zde na mysli to, že by právo mohlo samo o sobě měnit společenské poměry a už vůbec ne v situaci, v níž se v tomto období Rusko nacházelo. Dekrety totiž často ne-

že se budu zabývat jen oblastí průmyslu a to právě z hlediska právního, přičemž další oblasti, jako např. problematiku půdy, kontroly atd. ponechávám stranou, protože tyto otázky si jednak zaslouhují zvláštního studia a zároveň i obsáhlejšího rozboru než je tento. Stranou ponechávám i státoprávní problémy vzpomínané otázky, které rovněž nelze vměšovat do rámce této práce.^{3a)}

Průmyslový potenciál Ruska vznikl v posledních letech 19. století a počátkem století 20. Mladá průmyslová výroba se záhy stala významným faktorem v oblasti růstu národního bohatství a její podíl na tvorbě národního důchodu rychle převýšil zemědělství. Tak např. průmyslových dělníků bylo desetkrát méně než zemědělců, ale ze zemědělství plynulo jen 54 % národního důchodu, kdežto z průmyslu celkem 22 %. Zároveň produktivita práce byla v průmyslu téměř o 50 % vyšší než v zemědělství. Tak např. v letech 1900 až 1914 se výroba v ruském zemědělství zvýšila o 34 %, kdežto v průmyslu o 62 %.

Rozhodující úlohu hrál v Rusku velkoprámysl, přestože i malovýroba byla značně rozšířena. Díky velké rozloze vykazoval průmysl v jednotlivých oblastech značné rozdíly a v konečné fázi těsně před válkou a před revolucí dochází k jeho koncentraci ve dvou velkých střediscích a to v Petrohradě a v Moskvě. Moskva byla spíše oblastí lehkého průmyslu, kdežto v Petrohradě byl soustředěn průmysl těžký a obchod.⁴⁾

Významné postavení velkoprámyslové výroby dokumentují následující údaje: v předválečném období bylo v drobné a domácí malovýrobě zaměstnáno celkem 2 milióny osob a řemeslnou výrobou se zabývalo kolem 600 000 lidí. Produkce těchto oborů však byla reprezentována jen celkovou částkou 250 miliónů a 700 miliónů rublů. V průmyslové velkovýrobě bylo však naproti tomu zaměstnáno jen o 150 000 dělníků více než v obou předchzejících oborech dohromady, ale její produkce se podílela na tvorbě národního důchodu částkou 4 5000 miliónů rublů.

Značná produktivita průmyslové velkovýroby byla mimo jiné ovlivněna i skutečností, že vznikl ve srovnání s ostatní Evropou poměrně mnohem později, takže mohl využívat zkušeností jiných zemí.

Ruský průmysl byl na dosti vysoké úrovni i ve srovnání s tak prů-

---

mohly být provedeny vůbec nebo jen zčásti, protože chyběl dostatečný aparát, území bylo obsazeno nepřítelem atp. (viz zejména J. M e š l, S. Z d o b i n s k ý, Právo revoluce, Praha 1970). Na druhou stranu však tyto dekrety tvořily právní základnu, z níž mohla sovětská moc vycházet všude tam, kde se upevnila (viz též KPSS v rezolucích i řešeních, II. str. 50, Moskva 1970).

3a) Zde odkazuji na habilitační práci E. V l š k a, SSSR - nejvyšší forma sovětské federace, PF UJEP Brno, Brno 1972, dále O. L. Z l a t o p o l s k i j, SSSR - federativní stát, Praha 1973.

4) K. B r á z d a, Sociální rozvrstvení Ruska (konec 19. století), skriptá VŠZ, str. 45-47, Praha 1971.

myslově vyspělou zemí, jako bylo Německo v období před I. světovou válkou. Tak např. v drobné výrobě (tj. do 20 zaměstnanců) bylo v Rusku na každých 100 dělníků zaměstnáno 38 osob, kdežto v Německu 42 osoby; naopak ve velkopřemyslu bylo tak v Rusku na 100 dělníků zaměstnáno 62 lidí, kdežto v Německu jen 57.

Další obraz o úrovni průmyslové výroby nám poskytuje srovnání počtu osob zaměstnaných ve velkých podnicích. V roce 1914 bylo v USA ve velkých podnicích (nad 500 osob) zaměstnáno 32,5 % všeho dělnictva, kdežto v Rusku v roce 1913 54 %. V Německu připadalo na jeden podnik 900 dělníků, v USA 1 100 a v Rusku 1 400 dělníků. Znamená to tedy, že v průměru bylo v Rusku více velkých podniků než v obou srovnávaných zemích.

Konečně je též třeba uvést, že charakteristickým rysem ruského průmyslu byla i značná účast cizího kapitálu. Tak např. v předválečném Rusku bylo více než 2000 akciových společností, z nichž zahraniční kapitál reprezentovaný částkou 1400 miliónů rublů měl v rukách 300 podniků a navíc právě v největších podnicích byla účast zahraničního kapitálu nejsilnější. Zahraniční kapitál se soustředil především na průmysl těžký (přes 50 % akcií), elektrotechnický a v oblasti železnic. Pokud se týče poslední oblasti je třeba uvést, že zde došlo po velkém krachu z let 1900-1903 i k značné účasti státu.⁵⁾

Válka ještě přispěla k zintenzivnění koncentračního procesu především v těžkém průmyslu, který byl již před válkou značný.⁶⁾ Tak např. v oblasti zpracování železa vládla v Rusku syndikát Prodmets, v oblasti uhlí syndikát Prodgul, v těžbě nafty to byly tři velké syndikáty. V lehkém průmyslu mají kapitálová společenství výrobu v rukách např. v oblasti průmyslu cukrovarnického, na výrobu zápalek, na zpracování tabáku atp. Zároveň se více než polovina základního bankovního kapitálu soustřeďuje do 7 velkých bank. Z tohoto hlediska je naprosto správný Leninův závěr, že řada odvětví průmyslu je zcela připravena pro skutečné zespolečnění.

Na rozdíl od zemědělství nesměřovala původní koncepce bolševiků k tomu, aby ihned od počátku došlo i k úplnému zestátnění přesněji zespolečnění průmyslu.⁷⁾ Naopak podle Leninova názoru se měli dělníci nejdříve naučit průmysl řídit a teprve potom jej měli skutečně převzít

---

5) Tamtéž.

6) J. Š r o m, Sovětské Rusko, str. 237-240, Praha 1924.

7) J. M e ě l, S. Z d o b i n s k ý, cit. práce, str. 114-115. V tomto revolučním období vznikaly i situace, že krátce poté, co Lenin kritizuje příliš rychlé tempo zespolečňování, jsou vydávány další k tomu směřující dekrety (V revoluci a po revoluci, str. 162, Praha 1967).

do svých rukou. Právním výrazem této koncepce byl dekret VÚVV a RKL ze 14. (27.) listopadu 1917, jímž byl upraven Řád o dělnické kontrole.^{7a)} Předpoklady o relativně pokojném přerůstání revoluce se však v dalším průběhu ukázaly být iluzorní a tak již velmi záhy dochází k vydání řady aktů, jimiž sovětská moc je nucena přímo zasahovat do vlastnických poměrů tím, že ruší soukromé vlastnictví a konstituuje vlastnictví státní.⁸⁾

První dekrety po Říjnové revoluci tak v právní formě likvidují staré právo a vytvářejí nové právní instituty, mimo jiné i znárodněním průmyslu. V první fázi sovětské právo, zejména občanské směřuje k nacionalizaci soukromého vlastnictví a přispívá k položení základů socialistické společnosti.⁹⁾

Během období od Říjnové revoluce do 28. června 1918 dochází prakticky k vyřešení vlastnických vztahů v oblasti průmyslu, když řadou dekretů sovětská moc nejdříve konfiskovala a potom nacionalizovala téměř veškerý průmysl na území RSFSR.

Proces zespolečňování průmyslu v Sovětském Rusku proběhl v několika etapách, během nichž byly zprvu jednorázové akty postupně vystřídány dekrety jež znárodněly celá odvětví.

Prvním opatřením tohoto druhu v oblasti průmyslu bylo usnesení RLK z 17. (30.) listopadu 1917 O znárodnění Likinské manufaktury.¹⁰⁾ Důvodem znárodnění byla skutečnost, že tato továrna, jež plnila zakázky pro armádu byla uzavřena, přičemž dále bylo zjištěno, že majitel továrny se zjevně snažil sabotovat výrobu. Závěrem usnesení bylo konstatováno, že v zájmu národního hospodářství i dělníků zaměstnaných v této továrně je třeba obnovit její výrobu; zároveň byla celá továrna s veškerým materiálem, surovinami a ostatním vlastnictvím jež se v ní nachází prohlášena vlastnictvím Ruské republiky.

Citovaný dekret vlastně otevřel první etapu zespolečňování průmyslu, které bylo prováděno formou konfiskace, i když sám ještě přímo výraz konfiskace neobsahuje. Že však šlo o opatření tohoto druhu, svědčí jednak důvody, které vedly k tomuto opatření a na druhé straně nám tato skutečnost vyplývá ze srovnání tohoto dekretu s dalšími opatřeními prvního období.

Tak ve dnech 6. (19.), 15. (28.), 16. (29.) prosince 1917 byla vydána série dekretů, které již ve svém názvu výslovně říkají, že jde o kon-

^{7a)} Podrob. viz V. A. V i n o g r a d o v, Leninské pojetí děl. kontroly, Praha 1973.

⁸⁾ D. M. G e n k i n, Sovětské občanské právo, učebnice I., str. 48 a násl., Praha 1953.

⁹⁾ Osnovy sovětského hospodářství a práva, pod redakcí I. D. Levina a A. V. Karrassa, str. 100, 278, Moskva 1947.

¹⁰⁾ Dekrety sovětské vlády, díl I., str. 105, Moskva 1957.

fiskací majetku. Dekret z 6. prosince se týkal konfiskace majetku akciové společnosti Bohosloveckého horního okruhu. RLK prohlašuje, že v důsledku skutečnosti, že uvedená akciová společnost se odmítla podřídit dekretu o zavedení dělnické kontroly nad výrobou, konfiskuje se veškerý majetek této společnosti a prohlašuje se státním vlastnictvím Ruské republiky. Zároveň bylo všem zaměstnancům přikázáno, aby zůstali na svých místech a plnili své povinnosti, přičemž svévolné neplnění povinností bylo označeno za sabotáž, jež byla stíhána revolučním tribunálem. Podrobnosti měl upravit dekret komisariátu obchodu a průmyslu.¹¹⁾

Další dva uvedené dekrety tj. O konfiskaci majetku Rusko-belgické metalurgické společnosti z 15. prosince a O konfiskaci majetku společnosti elektrického osvětlení roku 1886 měly velmi obdobný charakter jako dekret z 6. prosince a to jak po stránce formální, tak i po stránce obsahové. Konfiskace majetku byla odůvodněna jednak okolností, že vedení společnosti se rozhodlo uzavřít společnost a ukončit výrobu, jednak, že přes státní subvence došla společnost k úplnému krachu a dále zejména tím, že v obou případech zde bylo zjevné odmítnutí podřídit se dekretu o dělnické kontrole. Majetek byl v obou případech konfiskován a prohlášen vlastnictvím Ruské republiky. Obdobně jako v prvním případě byly i zde řešeny otázky pracovních-právních a trestních postihů. Konečně v dekretu z 15. prosince bylo výslovně konstatováno, že konfiskace se vztahuje i na majetek mimo území Ruské republiky.¹²⁾

Uvedené příklady svědčí o skutečnosti, že tyto dekrety měly řadu společných rysů. Především forma zestátnění byla ve všech uvedených případech konfiskace. Šlo zde o formu revolučního násilí vůči odporu poražené třídy. Akt konfiskace má povahu i trestního postihu vůči těm, kdo se odmítají podřídit nové moci, má tedy ryze třídní charakter. Nejde ovšem o opatření orgánu soudního, i když se vztahuje na individuální případy, takže jej nelze považovat za trest ve smyslu trestního zákona. Důvody, které vedou zákonodárce k tomuto opatření je v pravém smyslu ochrana nového zřízení před odporem poražených tříd. Pokud se totiž daná akciová společnost resp. jeho vedení odmítalo podřídit dělnické, tedy státní kontrole a navíc ještě i odmítalo pokračovat ve výrobě, šlo konec konců o ohrožení nového režimu, ale navíc i o porušování platného práva totiž dekretu o kontrole, který přikazoval této kontrole se podřídit.

Specifikum povahy těchto dekretů je třeba vidět ve spojení něko-

---

11) Tamtéž, str. 187-188.

12) Tamtéž, str. 233-234, 241.

lika momentů: jednak aktu potlačování jedné třídy druhou, dále v tres-tání tohoto, kdo se odmítá podříditi nové moci a konečně i v řešení vlastnické otázky. Dekrety tohoto období totiž již pravidelně řešily a to výslovně problematiku vlastnického práva, i když zpravidla jen stručným ustanovením, že ten který závod, důl, sklad atp. se prohlašuje vlastnictvím Sovětské republiky, Tato ustanovení tak kladou základ nových právních institutů, především státního socialistického vlastnictví.

Důvody, které vedly sovětskou moc k takovým opatřením, byla v pravém slova smyslu ochrana nového zřízení před odporem nepřátelských tříd. Pokud se totiž akciová společnost, resp. její vedení odmítlo podříditi dělnické, tedy státní kontrole a navíc i pokračovat ve výrobě, šlo konec konců nejen o ohrožení revoluce, ale navíc i o porušování platného práva, totiž dekretu o kontrole, který přikazoval podříditi se dělnické kontrole.

V politice konfiskace, vedené naznačenými momenty, pokračuje sovětská moc i v dalším období.

Z 27. prosince 1917 (9. 1. 1918) pochází série tří dekretů, které se týkají vesměs oblasti těžkého průmyslu a dolů. Jsou to dekrety O konfiskaci automobilových dílen Mezinárodní společnosti spacích vagonů, O konfiskaci akciové společnosti Sereginsko-Ufalejského horního okruhu a O konfiskaci Kiščtymského horního okruhu. Tyto dekrety též mimo jiné potvrzují to, že konfiskační opatření zde měla za cíl vyřešení otázky ekonomického panství. Všechny dosud uvedené dekrety směřují totiž proti větším majetkovým celkům a to v těch odvětvích, která jsou rozhodující.

Konfiskace pokračuje dále ještě v únoru 1918, kdy dochází ke konfiskaci podniků v řadě odvětví, nicméně převládá průmysl těžký. Důvody konfiskace jsou nalézány zpravidla v tom, že majitel či vedení závodu se odmítají podříditi určitému dekretu, pokračovat ve výrobě, opustili závod a pod.

Tak dekretem RLK z 20. ledna (2. 2.) 1918 byla konfiskována Petrohradská armaturní-elektrická společnost.¹³⁾ RLK přistoupila k tomuto opatření poté, když se správa podniku odmítla podříditi dekretu o dělnické kontrole a navíc opustila závod, aniž se o něj jakkoli postarala. Konfiskace je zde tedy opět odůvodněna jednak protiprávním jednáním, jednak opuštěním majetku vedením závodu.

V této souvislosti není bez zajímavosti, že později byl princip konfiskace v případě derelikce nahrazen automatickým přechodem opuště-

---

¹³⁾ Tamtéž, str. 275-376.

ného majetku na stát. Toto však bylo uplatněno až dekretem RLK ze 3. listopadu 1920.¹⁴⁾

Obdobné důvody jsou uvedeny i v dekretu RLK z 20.1.1918 o konfiskaci továrny na výrobu uniforem.¹⁵⁾ V tomto případě však měl zákonodárce na zřeteli vedle derelikce i nutnost obnovení pro stát důležité výroby. Téhož dne byly konfiskovány ještě akciová společnost DEKA, Kostromský strojírenský závod PLO a některé majetky v neprůmyslové oblasti.¹⁶⁾

Další konfiskační opatření pocházejí ze dne 27.ledna (9.2.) 1918. Jde o pět dekretů, které mají společné to, že majitelé závodů, jejich správa či vedení, přestali o závod pečovat, řídit výrobu, či, abychom použili doslovné dikce dekretu, ponechali závod svému osudu.

V dekretu o konfiskaci závodu válcoven Vlochi se praví: na základě toho, že vedení závodu přestalo válcovnu řídit a ponechalo ji svému osudu, RLK tento závod konfiskuje a prohlašuje majetkem Ruské republiky. Obdobně v dekretu o konfiskaci Šimanského závodu v Charkově je důvod konfiskace stanoven takto: na základě toho, že majitel strojírenského, metalurgického a slévárenského závodu Šimanskij opustil závod, přičemž ředitel odmítl poskytnout finanční prostředky na další provoz, RLK konfiskuje veškerý majetek závodu a prohlašuje jej vlastnictvím Sovětské republiky.

Konfiskace Nižně-Tagilského a Lunevského horního okruhu je odůvodněna tím, že jejich správa odmítla pokračovat v těžbě a podřídit se dekretu o dělnické kontrole.

Konečně i dekret o konfiskaci továrny Konovalov v Bonjačkách a Kameně byl vydán proto, že správa této továrny odmítla pokračovat ve výrobě a dále oznámila uzavření podniku, čímž porušila předpis lidového komisařiátu práce o zaměstnávání. RLK opět konfiskovala tuto továrnu a převedla ji do vlastnictví Ruské republiky.¹⁷⁾

Všechny posledně uvedené dekrety řeší i otázky pracovněprávní a mají i obecná trestní ustanovení, stejně jako tomu bylo v předchozích případech.

Poslední rozsáhlejší konfiskaci nalézáme ještě 31. ledna (13.2.) 1918. Jde o dva dekrety a to O konfiskaci majetku akciové společnosti Vercheského horního okruhu a O konfiskaci Prvního ruského závodu rentgenových trubek. V prvním případě je jako důvod uvedeno, že majitel se

---

14) D.M. G e n k i n a kol., Dějiny sovětského občanského práva, str. 78, Praha 1952.

15) Dekrety sovjetskoj vlasti, I., str. 546.

16) Tamtéž, str. 378-381.

17) Tamtéž, str. 428-431.

odmítl podřídit dekretu o dělnické kontrole a financovat podniky, druhá konfiskace byla dána tím, že majitel odmítl pokračovat ve výrobě a podnik opustil.

Poněkud zvláštní povahu vzhledem k dosud uvedeným aktům, má usnesení RLK z 24. listopadu (7.12) 1917 O právech místních sovětů v boji se sabotáží podnikatelů a o pravidlech konfiskace podniků. Toto usnesení je v podstatě instrukcí RLK místním orgánům v boji s osobami, které poškozují sovětskou moc.

Místním orgánům bylo dáno právo přijímat vůči těmto osobám veškerá mocenská nátlaková opatření a to včetně konfiskace jejich majetku. V případě, že dojde ke konfiskaci, řízení výroby se měly ujmout příslušné místní orgány a pokud jde o vlastnictví, mlčky bylo předpokládáno, že toto přechází na stát. Před konfiskací se mělo pečlivě prověřit, jaký je stav podniku z hlediska finančního, zásobení energií, surovinami atd. RLK se chce vyhnout tomu, aby stát bral do svého vlastnictví podniky na pokraji krachu, jež by jej jen zatěžovaly.¹⁸⁾

Instrukce obsahovala zvláštní ustanovení ohledně akciových společností. Při konfiskaci akciové společnosti přecházel na stát veškerý majetek společnosti i kapitálové podíly jednotlivých akcionářů. Obdobně při konfiskování jiných podílových společností, byl konfiskován jak vlastní majetek společnosti, tak i kapitál jednotlivých podílníků, což bylo odůvodněno tím, že v případě platební nezpůsobilosti podniku nesou všichni odpovědnost celým svým jměním.

Konečně bylo stanoveno, že peněžní prostředky konfiskovaných podniků se převádějí na účet Lidové banky. Toto ustanovení mělo však jen omezenou dobu platnosti, protože dekretem z 26. ledna 1918 došlo ke konfiskaci majetku soukromých bank, čímž toto opatření automaticky pozbylo významu.

Citované usnesení nám velmi jasně ukazuje, jaká byla právní povaha a smysl konfiskačních opatření. V jeho úvodu se totiž mimo jiné praví, že je vydáváno na základě žádostí místních sovětů o vyjasnění prostředků boje se sabotáží podnikatelů. Konfiskace, jako jeden z prostředků tohoto boje sleduje tedy cíl omezit možnost další nepřátelské činnosti, zbavit kapitalistu prostředku, jímž by mohl sovětské moci škodit a v neposlední řadě jej i potrestat. Konfiskace nebyla přitom výlučným prostředkem. Plyne to z článku 1) usnesení, v němž se výslovně říká, že místní sověty mohou používat veškerá nátlaková opatření včetně konfiskace. V tomto období se stále ještě předpokládá, že přechodu majetku kapitalistů na stát bude předcházet dělnická kontrola.

---

¹⁸⁾ Koncem období však dochází k nacionalizaci i těchto podniků.

Důležitým prvkem usnesení je jeho skutečně normativní povaha, tj. skutečnost, že se vztahuje na všechny případy téhož druhu. Jestliže totiž o normativní povaze ostatních konfiskačních dekretů by mohla být určitá diskuse, pak v tomto případě jde naprosto jasně o obecnou právní normu.

Je třeba podtrhnout, že toto usnesení je skutečně normou právní. Na rozdíl od některých jiných aktů, v nichž převládá skutečně spíše propagační apod. stránka, vykazuje toto usnesení zejména i po stránce formální všechny znaky právní normy, běžně používající takových pojmů jako je platební nezpůsobilost, podobně řeší majetkové a vlastnické otázky v akciových a jiných podílových společnostech, má přesné odůvodnění atd.¹⁹⁾

Dekrety z 31. ledna (13.2.) 1918 prakticky končí období, v němž byly prováděny víceméně mocenské zásahy do vlastnických poměrů prostřednictvím konfiskace. V této souvislosti je třeba se nad právní povahou konfiskačních opatření poněkud pozastavit.

Na prvním místě vzniká otázka, do jaké právní kategorie tyto akty řadit. Odpověď je třeba hledat jednak v tom, který orgán tento akt vydává a dále i v obsahu aktu. Jestliže převážnou většinu těchto opatření učinila Rada lidových komisařů, jako konec konců nejvyšší výkonný orgán státní moci, pak je zřejmé, že akty jí vydané je zapotřebí řídit do sféry veřejnoprávní. Pro toto tvrzení svědčí skutečnost, že se jedná o zásah mocenský, přesněji zásah orgánů státní moci proti někomu, kdo se odmítl podříditi politickým poměrům a právnímu řádu nové moci.

Je však nepochybné, že tyto akty měly velmi vážné důsledky v oblasti práv majetkových, v oblasti vlastnických vztahů. Tyto poměry jsou ovšem tradičně upravovány normami práva občanského, resp. spadají do soukromoprávní sféry.

Můžeme tedy konstatovat, že konfiskační dekreta RLK i dalších nejvyšších sovětských orgánů měly povahu aktů veřejno-právních ovšem s dalekosáhlými občanskoprávními důsledky.

Tuto skutečnost je si třeba uvědomit především v souvislosti s tím, že právě v této době jsou fakticky položeny základy historicky zcela nového právního institutu, totiž socialistického státního vlastnictví.²⁰⁾

Tento moment je též vážným argumentem v případné diskusi o tom, nakolik vůbec šlo o akty právní. Šlo o akty, které v podmínkách existence státu ruší soukromé vlastnictví a zároveň prakticky vždy v této oblasti řeší otázku přechodu vlastnictví resp. dalšího subjektu vlast-

---

19) Dekreta sovjetskóji vlasti, I., str. 546.

nického práva, nelze se na tyto akty dívat jinak než jako na právní formy.

Opusíme však nyní tuto otázku, k níž se budeme ještě v závěru vrátit a zamysleme se nad otázkou, zda uvedené konfiskační dekrety měly skutečně výlučně povahu aktů individuálních, či zda v nich byly i určité normativní prvky.

Akt sám má většinou spíše povahu individuálního aktu správního v tom smyslu, že směřuje proti jedinému subjektu, lze v něm v urč. smyslu nalézt výrok a jeho odůvodnění, i když nejde o individuální akt v pravém slova smyslu. Jako příklad nám může posloužit dekret RLK z 12. ledna (25.1.) 1918 O konfiskaci majetku Sestroveckého hutního závodu. V úvodní části jsou uvedeny důvody konfiskace (vedení odmítlo pokračovat ve výrobě), následuje vlastní konfiskační výrok (RLK konfiskuje veškerý majetek uvedeného závodu a tento se stává vlastnictvím Ruské republiky) a závěr tvoří typická ustanovení pracovníprávní a trestní.²¹⁾

Vezmeme-li jako kritérium dělení mezi individuálními a normativními právními akty skutečnost, že v individuálním aktu musí být všechny prvky určeny skutečně individuálně tj. jen se vztahem k urč. případu, kdežto v normativních aktech je alespoň některý z prvků určen obecnými rysy, tj. se vztahem na všechny skupiny případů daného druhu, pak nemůžeme ani o řadě konfiskačních dekretů tvrdit, že by byly jen individuálními právními akty. Tato skutečnost nám vyplývá z těch ustanovení dekretů, která obsahují ustanovení trestní a v urč. smyslu i pracovníprávní.

Např. dekret RLK z 29. prosince 1917 (11.1.1918) O konfiskaci majetku akciové společnosti Nevjanského horního okruhu.²²⁾ Po odůvodnění konfiskace a samotném konfiskačním výroku, kterážto ustanovení platí jen pro tuto akciovou společnost, dále říká: za svévolné neplnění povinností nebo sabotáž, bude každý předán revolučnímu soudu. Právě toto poslední ustanovení, která se rozhodně vztahují na všechny subjekty mají nepochybně povahu normativní. Je totiž zřejmé, že Rada lidových komisařů neměla v daném případě na mysli neplnění povinností a sabotáž jen ze strany zaměstnanců, či vlastníka nebo člena správy či vedení organizace, ale každého občana.

Normativní povahu však mají navíc fakticky i ustanovení pracovníprávní, protože i ona se vztahují na veškerý, tedy blíže neurčený úřednický a technický personál.

²⁰⁾ Viz např., Istorija gosudarstva i prava SS SR, pod redakcí O.I. Čistjakova a Ju.S. Kukuškina, str. 73, Moskva 1971.

²¹⁾ Dekrety sovětskoj vlasti, I., str. 346-347.

²²⁾ Tamtéž, str. 389.

Tento příklad, jehož struktura odpovídá až na určité výjimky²³⁾ většina dalších konfiskačních dekretů nám tedy dokumentuje další specifikum těchto právních aktů i celého konfiskačního procesu.

O tom, že konfiskace byla v tomto období v jednotlivých dekretech pojímána jen jako jeden z možných a do značné míry i krajních prostředků, byla řeč již v souvislosti s usnesením RLK z 24. 11. (7. 12.) 1917 o právech místních sovětů v boji se sabotáží podnikatelů a o pravidlech konfiskace podniků. V celé řadě dekretů Rady lidových komisařů pak skutečně můžeme často nalézt ustanovení, která jsou zřejmým dokladem toho, že ke konfiskaci bylo sáhnuáno až po vyčerpání jiných prostředků. Platí to nejen o konfiskacích jako důsledku odmítnutí podřídit se dělnické kontrole, ale především o takových dekretech jako byl dekret z 20. ledna 1918 o konfiskaci majetku akciové společnosti C. G. Volkovysských²⁴⁾ & Co, v němž je jasně naznačeno, že v závodě vznikaly určité konflikty, které měly být na závodním výboru projednávány. Protože však vedení podniku jakékoli jednání odmítlo, čímž ohrozilo chod výroby a zároveň i důležité státní zájmy, bylo přistoupeno ke konfiskaci.

Obdobně již dříve uvedený dekret o konfiskaci akciové společnosti Deka je odůvodněn tím, že vedení odmítlo vyplatit dělníkům a úředníkům mzdy za měsíc prosinec 1917 a leden 1918 a i v dalším porušilo své právní povinnosti. Dále to byl např. dekret o konfiskaci Ivano-Vozněsenské přádelny z 27. ledna (9. 2.) 1918, jež je odůvodněna tím, že vedení podniku nejenže odmítlo řídit výrobu, ale zároveň odmítlo i jakékoli jednání se závodním výborem atd.²⁵⁾

Podobných příkladů by mohlo být uvedeno ještě více. Lze však mít za to, že tyto postačí k tomu, aby bylo opodstatněno tvrzení, že konfiskace byla pojata jako opatření mimořádné a dále, že právě tato její mimořádnost a specifičnost použití svědčí o tom, že použití výrazu i formy konfiskace nebylo nijak nahodilé, ale svědčí o zjevném úmyslu Rady lidových komisařů dosáhnout určitého cíle a účelu.

Specifičnost těchto dekretů a jejich obecnější povaha vyplývá i z jiné skutečnosti. V této době byla totiž přirozeně vydávána i řada dalších dekretů, které řešily nejrůznější otázky a mezi jinými i řada majetkových vztahů, nejrůznější omezování vlastnického práva, často i rušení soukromovlastnických vztahů různými prostředky atp. Tyto dekrety

23) Tamtéž, str. 489.

24) Tamtéž, str. 498-499.

25) Nacionalizacija promyšlennosti v SSSR, pod redakcí J.A. Gladkova, str. 33, Moskva 1954.

ty obdobně jako dekrety konfiskační se vyznačovaly tím, že vedle řešení základní otázky obsahovaly i ustanovení dalších právních oborů, zejména i trestní předpisy, přičemž právě trestním ustanovením velmi často byla konfiskace.

Např. v dekretu VÚVV z 14. (27. 12) 1917, který upravoval revizi soukromých trezorů v bankách bylo stanoveno, že v případě, kdy majitel neuposlechne příkazu otevřít svůj trezor atd. bude mu konfiskován majetek v sejfu uložený. Ještě zřetelněji se konfiskační opatření liší v dekretu RLK z 16. (29.) 12. 1917. O zákazu dispozic s nemovitostmi. Zde totiž bylo výslovně stanoveno, že ten, kdo poruší zákaz jakkoliv disponovat s půdou ve městech bude potrestán peněžitým trestem a konfiskací majetku, ale jen na základě soudního výroku. Obdobně dekret RLK z 23. prosince 1917 (5. 1. 1918) O pozastavení výplaty, kuponů a dividend, výslovně stanovil, že ten, kdo poruší zákaz výplaty cenných papírů nebo provede jakoukoliv dispozici s nimi bude potrestán konfiskací všeho majetku.²⁶⁾

Na první pohled je zřejmé, že tato konfiskace jako ryze trestní opatření se podstatně odlišovala od konfiskace, která ve stejné době probíhala v průmyslu. V tomto případě šlo totiž výlučně o skutečnou sankci, která neměla za účel nic jiného, než právě potrestat pachatele a nejsou sledovány ty cíle, které můžeme naleznout v ostatních dekretech. V některých případech šlo navíc o opatření, které mohly aplikovat jen soudy a nikoliv jiné orgány. Jinak řečeno, konfiskace zde nebyla chápána jako akt revolučního násilí, zaměřený výlučně proti představiteli nepřátelské třídy, ale šlo o obecné (běžné) sankční ustanovení.

Je třeba dodat, že právě tato forma konfiskace se posléze stala zcela převládající, kdežto konfiskační opatření tak jak byla prováděna nyní v průmyslu se v dalším období vyskytují jen velmi sporadicky.

V souvislosti s konfiskačními opatřeními sovětské vlády je třeba se ještě zmínit o otázce přechodu aktiv a pasiv konfiskovaných továren na stát.

Zde byla přijata obecná zásada, že stát zásadně přijímá pohledávky zestátněovaných podniků, kdežto problematika pasiv řešena nebyla. Z toho pak bylo vyvozeno, že stát přijímá pouze aktiva, kdežto závazky zůstávají na původním majiteli. Tato úprava se ovšem vytvářela postupně a skutečně právní podoba nabyla až dekretem RLK ze 4. března 1919 O likvidaci závazků státních podniků.²⁷⁾

---

26) Dekrety sovětskoj vlasti, I., str. 231, 240, 295.

27) D.M. G e n k i n a kol., cit. práce, str. 121-122. Totéž přirozeně platí i pro podniky znárodněované.

Anulovány byly především všechny akcie a podíly těchto podniků, dále bylo výslovně stanoveno, že státní podniky se osvobozují od plateb veškerých druhů, které mají soukromým osobám pokud dluhy vznikly do zestátnění podniků. Obdobně byly anulovány i závazky podniků ohledně soukromých bank. Výslovně však bylo stanoveno, že závazky třetích osob vůči státním podnikům zůstávají nadále v platnosti.

Tento dekret sice přímo nehovoří o tom, že by se vztahoval též na podniky konfiskované, ale lze mít za to, že jeho platnost se týkala i jich.

Především tato zásada platila již dříve než byla uzákoněna, to jest byla v praxi běžně realizována. Dále dekret hovoří o podnicích státních, čímž má na mysli všechny státní podniky bez ohledu na to, jakým způsobem se dostaly do státního vlastnictví. Protože jde o ochranu státního vlastnictví jako takového, je nepochybné, že nemůže být činěno rozdílu mezi podnikem nacionalizovaným v užším slova smyslu a podnikem konfiskovaným. Nelze konečně opominout ani to, že dekret výslovně hovoří o podnicích sekvestrovaných, pro něž stanoví zde stejný režim jako pro podniky nacionalizované. Jestliže na sekvestrované podniky, které ještě nebyly skutečně ve státním vlastnictví, se příslušná úprava vztahovala, je nepochybné, že platila i pro podniky konfiskované.

Již v lednu 1918, ale zejména v následujících měsících se začíná v sovětském právu objevovat v stále hojnější míře nová forma zespolečnění, totiž nacionalizace v užším slova smyslu.

Pokud byl použit výraz nová forma, je třeba jej upřesnit v tom smyslu, že se dosud prakticky nevyskytla v průmyslu, kdežto v jiných oblastech byla použita již dříve. Např. banky byly nacionalizovány již dekretem VÚVV ze 14. prosince (27.12) 1917 atp.

Lze sice namítnout, že zmíněný již dekret RLK ze 17. listopadu 1917 byl nazván dekretem o nacionalizaci Likinské manufaktury, nicméně bylo již zmíněno, že v tomto případě nešlo o nacionalizaci v pravém slova smyslu, ale daleko spíše o konfiskaci. Všechny okolnosti, formální i obsahové, svědčí o tom, že tento dekret je třeba řadit daleko spíše do skupiny dekretů konfiskačních a nikoli nacionalizačních.

Hlavním důvodem, proč sovětská moc byla posléze nucena přistoupit k nacionalizaci nejdříve rozsáhlejších průmyslových oblastí a nakonec i celých odvětví a koncem válečného komunismu vlastně celého průmyslu bylo to, že vnější okolnosti prostě nepřipustily jiné řešení. Šlo zde zejména o to, že sovětská moc v podmínkách bezprostředního ohrožení byla nucena koncentrovat všechny své síly a to i v oblasti průmyslu.

Od ledna²⁸⁾ 1918 se v oblasti průmyslu začínají čím dále tím více

²⁸⁾ Jak vidíme, objevuje se konfiskace i v dalším období, ale v daleko menším rozsahu.

objevovat dekrety, které podle Stučky majetek nacionalizují a tím jej převádějí do vlastnictví státu vítězné třídy.²⁹⁾

Zpočátku se nacionalizace po formální stránce ještě příliš nelišila od konfiskace. Přesto však lze určité rozdíly nalézt. Tak např. v usnesení NRNH z 26. ledna 1918 O nacionalizaci majetku akciové společnosti Elektroperedača se uvádí, že důvodem nacionalizace je jednak mimořádná významnost podniku pro společnost a dále, že energie, kterou společnost používá k výrobě proudu a pozemek, na němž společnost stojí, přešly na základě dekretu o půdě do státního vlastnictví a konečně i její technický a finanční svazek se Společností 1886.³⁰⁾

Obdobně i v dekretu RLK z 2. března 1918 o nacionalizaci automobilového skladu a autodílen Ebegard a jejich předání komisariátu námořnictva se praví, že důvodem nacionalizace je především mimořádný hospodářský význam těchto podniků pro uvedený komisariát.

Obdoba mezi těmito dekrety a dekrety o konfiskaci je tedy vskutku formální. Spočívá v tom, že se vztahují jen na jeden podnik. Obsahově jsou zde však i značné rozdíly. Základním důvodem nacionalizace je v obou uvedených případech značný společenský význam podniku a nikoli to, že by jejich majitel, správa atp. porušili nějakou právní normu, či se jinak závažně chovali. Nacionalizace je zde tedy skutečně pojata jako prostředek převedení pro společnost důležitého předmětu do státního vlastnictví a nesleduje se potrestání majitele. I když, jak uvidíme dále, nejde ve všech případech o stejné okolnosti, lze právě toto považovat za jeden z rozhodujících rozdílů mezi oběma formami zestátňování.

V období od ledna do května 1918 dochází postupně k nacionalizaci několika dalších jednotlivých podniků. Byla např. znárodněna Myšegská slévárna (23. 1. 1918), továrna na látky v Tabovské gubernii (13. 4. 1918) a některé další.

Prvním mimořádným opatřením v této oblasti je dekret RLK o nacionalizaci cukrovarnického průmyslu. Na základě tohoto dekretu byly nacionalizovány veškeré rafinerie cukru a veškeré závody, které se zabývaly výrobou cukru, dále veškeré stavby, živý i mrtvý inventář. Dekret dále řeší o zajištění produkce řepy, řízení výroby a obsahuje i trestní sankci.

Půda i majetek cukrovarů se stávají výlučným vlastnictvím republiky, tj. majetkem všeho lidu. Tato skutečnost je ještě podtržena tím, že dekret vylučuje, aby majetek byl zcizován nebo byl i jen dán

---

²⁹⁾ P. S t u č k a, cit. práce, str. 61.

³⁰⁾ Nacionalizacija promyšlenosti v SSSR, str. 346.

do dispozice jednotlivců, společností, ale dokonce i místních sovětů nebo jiných organizací či institucí.³¹⁾

Citovaný dekret se od předchozích odlišuje především v tom, že provádí znárodnění v celé jedné oblasti národního hospodářství. Jde přitom bezesporu po stránce obsahové i formální o skutečnou právní normu.

Dekret nemá vůbec v úmyslu nějak postihovat jednotlivce za jejich chování, ale prostě převádí v zájmu celé společnosti jednu celou oblast hospodářství do státního vlastnictví. Na rozdíl od předchozích norem, které kromě vlastnických otázek obsahovaly jen ustanovení pracovněprávní a trestní, řeší tato norma ještě širší vztahy. Zabezpečuje např. půdu pro potřeby pěstování řepy, inventář nutný pro obdělávání půdy atd. Zabývá se i řešením organizačních otázek, zejména konstituuje hlavní výbor pro cukrovarnický průmysl při NRNH.

Usnesením RLK z 11.května 1918 byla jednák schválena nacionalizace určitých západosibiřských podniků, jednák stanoveny finanční příděly pro zajištění jejich potřeb. Téhož dne byly totiž nacionalizovány čtyři podniky této oblasti a to podniky Ekibastuzcké pánve, zinko-olověné závody a Voskresenská železnice Kirgizského horního okruhu, dále Špasský závod na zpracování mědi a Bijský kožedělný závod, Sudženské kamenouhelné pánve společnosti Michelson, jakož i všechny podniky Ridžerského okruhu.³²⁾

Všechny uvedené podniky byly nacionalizovány velmi stručnými usneseními RLK, které prakticky jen v jedné větě stanoví, že příslušný majetek je nacionalizován. Zajímavé je zde především to, že v jednom dni bylo přistoupeno k nacionalizaci průmyslu jedné velké územní oblasti. Navíc po těchto zvláštních aktech vychází ještě norma, která souborně nacionalizaci potvrzuje a upravuje další otázky, jež se týkají chodu těchto podniků.

Významnou normou je dekret RLK z 20. června 1918 o nacionalizaci naftového průmyslu. Po formální i obsahové stránce se blíží dekretu o nacionalizaci cukrovarnického průmyslu.³³⁾

Uvedeným dekretem byly nacionalizovány všechny podniky zabývající se těžbou, zpracováním, prodejem a dopravou nafty a veškerý jejich

---

31) Dekrety sovětskoj vlasti, díl II., str. 219-221, Moskva 1959. Citovaný dekret byl doplněn dekretem RLK z 13.7.1918, jímž byla nacionalizace tohoto odvětví rozšířena a zpřesněna (Dekrety sovětskoj vlasti, díl III., str.24, Moskva 1964). Na okraj je třeba ještě dodat, že zákaz dispozice zestátněnými podniky se stal posléze obecným principem.

32) Dekrety sovětskoj vlasti, II., str. 254-259.

33) Tamtéž, str. 459, 461.

movitý i nemovitý majetek byl prohlášen za státní vlastnictví. Z nacionalizace jsou vyloučeny jen drobné podniky, jejichž rozsah měl řešit zvláštní dekret hlavního výboru pro naftový průmysl. Dále byl vyhlášen státní monopol na obchod s naftou a jako hlavní orgán v této oblasti byl zřízen hlavní výbor pro naftový průmysl při NRNH. Dekret též stanovil povinnosti bývalých majitelů v otázkách uspořádání finančního stavu převáděného majetku.

Téhož dne bylo vydáno ještě usnesení RLK o odpovědnosti institucí a soukromých osob za ochranu majetku naftových podniků nacionalizovaných dekretem RLK z 20. 6. 1918. Usnesení rozvíjí vlastně zásadu uvedenou v článku 6 dekretu o nacionalizaci naftového průmyslu, který stanoví, že až do faktického převzetí podniků NRNH, jsou bývalí majitelé a další odpovědné osoby povinni řádně pokračovat ve výrobě a pečovat o znárodněný majetek. Usnesení rozvíjí tento článek tak, že všechny subjekty, které mohou jakýmkoli způsobem disponovat nějakým majetkem z odvětví naftového průmyslu, jsou plně odpovědný za zajištění jeho ochrany.

I v tomto případě jde tedy o znárodnění celé jedné oblasti výroby. Vedle majetkoprávních otázek jsou řešeny i další problémy, které souvisí s převodem vlastnictví ze soukromého subjektu na stát.

Zvláště zajímavé je však to, že zákonodárce zřejmě počítal s tím, že nebude moci ihned převzít státní majetek do své dispozice, a proto upravuje vedle otázky vlastnického práva i prozatímní dispozici se státním majetkem. Tato povinnost je stanovena nejen obecně, ale upravena i specifickým odpovědnostním předpisem.

Upozorňuji na tuto otázku především proto, že obdobné instituty se vyskytují i v dalším období a lze proto konstatovat jednak logickou návaznost, jednak postupnou precizací norem, což rozhodně nesvědčí o tom, že by byly jen zcela nahodilým výtvozem.

I když do této doby byla různými formami zespolečenštěna značná část průmyslu,³⁴⁾ rozhodujícím zásahem se stal až dekret RLK z 28. června 1918.³⁵⁾ Tato norma zahrnula do znárodněvacího procesu oblast hornictví, hutnictví, strojírenství, textilní, elektrotechnický a dřevařský průmysl, dále průmysl zpracování tabáku, kožedělný, sklářský, keramický a cementářský průmysl, podniky místního hospodářství, parní mlýny a železnice a některá další odvětví.

Uvozovací článek tohoto obsáhlého dekretu určuje znárodnění jakožto prostředek boje s hospodářským a zásobovacím rozvratem a upev-

³⁴⁾ Ke dni 15.5.1918 bylo zespolečenštěno celkem 300 velkých podniků, k 1.6.1918 500 podniků a k 31.8.1918 již 3000 podniků (Nacionalizacija promyšlennosti v SSSR, str. 44).

³⁵⁾ Dekrety II., str. 498-503.

nění diktatury proletariátu. Další článek pak obsahuje obecnou klauzuli, podle níž všechny dále uvedené podniky na území republiky, včetně veškerého jejich kapitálu a dalšího majetku přecházejí do státního vlastnictví.

V oblasti hornictví dekret znárodnoval nejen podniky, zabývající se těžbou paliva, ale i podniky pro těžbu užitkových a vzácných kovů. Znárodněny byly v podstatě všechny podniky bez ohledu na výši základního kapitálu nebo jiné okolnosti. V některých případech se však nacionalizace vztahovala jen na akciové či jiné podílové podniky.

V metalurgickém průmyslu se nacionalizace vztahovala jednak na podniky se základním kapitálem 1 milión rublů a dále též na monopolní výrobce určitého zboží.

V textilním průmyslu byla hranice pro nacionalizaci stanovena mnohem níže a to od 2 do 5 tisíc rublů, s výjimkou bavlnářských závodů, kde hranice základního kapitálu byla milión rublů.

Ustanovení o elektrotechnickém průmyslu se vztahovala nejen na výrobu elektrospotřebičů, kabelů atp., ale i na elektrárny. Kritériem zde byl kapitál ve výši 1 miliónu rublů.

V lesním a dřevozpracujícím průmyslu byla sice stanovena jednak hranice 1 miliónu rublů a dále kritérium strojového vybavení, ale zároveň vzhledem k základnímu zákonu VÚVV O lesích³⁶⁾ byly zde zásahy ještě daleko širší.

V průmyslu zpracování tabáku byla stanovena hranice pro znárodnění 3-5 tisíc rublů základního kapitálu v roce 1914.

Gumárenský průmysl byl nacionalizován zcela.

V kožedělném průmyslu byla stanovena obdobná hranice jako u průmyslu na zpracování tabáku.

Cementárny byly znárodněny pokud jejich produkce přesahovala 500 tisíc sudů za rok.

Parní mlýny byly znárodněny jen náležely-li akciovým a obdobným společnostem a měly základní kapitál půl miliónu rublů.

Dále byly nacionalizovány podniky místního hospodářství, např. místní doprava, zásobování plynem, vodou atp.

Do státního vlastnictví přešly též veškeré železnice a to jak provozované, tak i rozestavěné.

Znárodněny byly i podniky na výrobu papíru, celulózy a umělých tuků.

Poslední ustanovení obsahují nacionalizaci tří jmenovitě uvedených podniků vyrábějících střelný prach.

Dekret pak dále řeší otázky řízení podniků, pracovněprávní vztahy a má i trestní ustanovení.

³⁶⁾ Tamtéž, str. 313, viz zejména článek 3 zákona.

Zvláštní pozornosti si zasluhují články III a IV dekretu, jež navazují na instituce obsažené v dekretu o nacionalizaci naftového průmyslu. V článku III. je stanoveno, že až do zvláštního rozhodnutí NRNH, zůstávají uvedené podniky v bezplatném nájmu bývalých vlastníků. Tito jsou povinni udržovat výrobu na stávající úrovni a prozatím si mohou ponechat i zisk ze své produkce. Článek IV. obsahuje odpovědnostní povinnosti osob, které se nějak podílejí na řízení podniku za jeho správné fungování. Porušení povinností je stíháno jednak konfiskací veškerého majetku, jednak i další trestní sankcí.³⁷⁾

Zmiňují se o těchto otázkách, i když jen ve stručnosti, především proto, že právě z nich je zřejmé, že sovětská moc a její normotvorné orgány tvořily skutečné právo, které mělo vnitřní logiku, navazovalo na sebe, rozvíjelo se jako celek i v jednotlivých institucích atd. Dekrety, které se zabývají přechodem vlastnictví jasně svědčí o tom, že sovětská moc cílevědomě směřovala od prvních měsíců k vytvoření skutečného práva, byť často formálně nedokonalého a ovlivněného revolučním nadšením a iluzemi o brzkém vítězství světové proletářské revoluce.

Citovaný dekret z 28.6.1918 je zajímavý i tím, že je zaměřen především k nacionalizaci velkých a středních podniků a nedotýká se drobné výroby. Z nacionalizace je výslovně vyňat majetek spotřebních družstev a jejich svazů (článek IX).

Vzhledem k ustanovení článku III. dekretu bylo zapotřebí k jeho faktickému provedení vydat celou řadu speciálních norem, jež by definitivně rozhodly o dalším osudu jednotlivých znárodněných podniků.³⁸⁾

K těmto opatřením bylo přistoupeno velmi záhy. Již 4.8.1918 dochází k specifikaci nacionalizace textilních podniků v Kostromské gubernii. 16.8.1918 vydává byro oddělení pro kovy Uralské oblastní rady národního hospodářství rozhodnutí, kterým se do řízení příslušné rady dostává řada podniků těžby kovů a strojírenství. Rozhodnutí zároveň potvrzuje ve funkci zvláštní komisi, která se měla zabývat řízením znárodněného průmyslu. Z 18.8.1918 pochází instrukce gubernské rady národního hospodářství, v níž jsou specifikována ustanovení § 11-13 nacionalizačního dekretu a zároveň je přikazováno závodním výborům, aby příslušným orgánům sdělily veškerá potřebná data o továrnách, na které se nacionalizace vztahuje.

K této skupině rozhodnutí patří i akt rady národního hospodářství Rjazanské oblasti z 19. 11. 1918, kterým bylo realizováno usnesení

---

37) V podrobnostech ohledně trestního práva odkazují na cit.práci J. Mečla a S. Zdobinského, zejména kapitola Trestní právo a revoluce, str. 103-113.

38) Dále citované akty jsou se sborníku Nacionalizacija promyšlenosti v SSSR, str. 402-452.

hlavního výboru kožedělného průmyslu NRNH o provedení faktické nacionalizace podniků spadající pod dekret z 28. června. Rozhodnutí jednak určuje množství podniků, které mají být v určitém místě převzaty a jednak jmenovitě určuje některé zvlášť důležité továrny. Věc měla být upřesněna na schůzi ředitelů znárodněných podniků, avšak celá věc měla být dokončena k 1. 1. 1919.

Obdobný charakter mají i rozhodnutí presidia rady národního hospodářství Severního okruhu z 5. 11. 1918, rozhodnutí rady národního hospodářství Samarské gubernie ze 17. 11. 1918 a rozhodnutí NRNH ze 14. 1. 1919 o nacionalizaci závodů na zpracování mědi.

Nacionalizačním dekretem z června 1918 a specifikačními rozhodnutími na něj navazujícími byla vlastně ukončena další etapa zespolečenštění v RSFSR.

Nebylo by ovšem správné tvrdit, že zespolečenšťování bylo již definitivně skončeno, protože, jak jsme viděli výše, nebyla nacionalizace ani v této etapě absolutní a kromě toho, v následujícím období, které bylo ukončeno až koncem roku 1920 dochází k řadě dalších zásahů do této sféry a to nacionalizací, konfiskací a sekvestrací.

V červnu 1918 konfiskoval uralský oblastní sovět závod na zpracování litiny T.D. Tepljakova a A.G. Kobeleva. Ke konfiskaci došlo proto, že majitelé se jednak zúčastnili na kontrarevolučním povstání a dále ukryli veškerý majetek. Tento dekret je zároveň i příkladem aplikace usnesení RIK z 24. 11. 1917 o právech místních sovětů při konfiskaci. Obdobně i rozhodnutí rady národního hospodářství Severního okruhu z 29. 8. 1919 je konfiskačním aktem, vydaným v důsledku toho, že závod byl zadlužen a zároveň jeho majitel odmítl přijmout účast pracujících na řízení. Stejný charakter má i konfiskační opatření téhož orgánu z 6. 7. 1918 ohledně dílen ing. Mazurkeviče.³⁹⁾

Poměrně hojnou formou zásahu do vlastnického práva byla sekvestrace, jež někdy předcházela nacionalizaci. Používaly ji jednak místní orgány jednak i vyšší orgány a to za účelem zabezpečení výroby v daném podniku a často i pro zachování majetkové podstaty.

Tak např. z 5. 7. 1918 bylo vydáno sekvestrační rozhodnutí rady národního hospodářství Severního okruhu, jež se vztahovalo na kartonážní továrnu Otto Kirschner. Důvodem zásahu byl jednak značný hospodářský význam továrny, jednak to, že majitel odmítl pokračovat ve výrobě. Zároveň je zaslána i žádost NRNH o vydání nacionalizačního opatření.⁴⁰⁾

Uvedená konfiskační a nacionalizační opatření mají v tomto období již individuální charakter; jde o aplikaci určité existující právní

39) Tamtéž, str. 395, 398, 408.

40) Tamtéž, str. 398.

normy. Zároveň však potvrzují, že v sovětském Rusku existovala od počátku právní regulace, že právo zde bylo živé a nešlo jen o zcela nahodilý a chaotický shluk norem, či dokonce předpisů mimoprávního charakteru.

Kromě toho pokračuje dále i nacionalizace v užším slova smyslu.⁴¹⁾

22. listopadu 1918 bylo vydáno usnesení rady národního hospodářství Západní komuny města Smolensk, jež nacionalizuje tukový závod Ljutova. V závěrečném ustanovení je NRNH žádána, aby potvrdila toto rozhodnutí. Obdobný charakter má i usnesení sibiřské rady národního hospodářství z května 1920 o nacionalizaci řady průmyslových podniků v Tomské gubernii.

O plánovitém a regulovaném průběhu zespolečňování svědčí ještě další okolnost. Existuje totiž řada zpráv různých orgánů NRNH, jež se zabývají stavem podniku nebo i širších ekonomických celků a doporučují provést příslušná opatření.

Např. ve zprávě instruktora organizačního oddělení kovoprůmyslu je obsažen přesný obraz stavu různých továren, které navštívila v květnu 1919. Závěr jeho zprávy obsahuje doporučení příslušné podniky nacionalizovat. Obdobně můžeme uvést i usnesení Tulské gubernské rady národního hospodářství z 2.3.1919 o nacionalizaci závodu Izolátor a řadu dalších. Korespondujícím aktem je pak nacionalizace usnesením presidia NRNH ze 6.října 1919, kterým je na základě těchto zpráv nacionalizována řada podniků na Uralu.⁴²⁾

Definitivní nacionalizace průmyslu je provedena nařízením NRNH z 29. listopadu 1920. Toto nařízení převádí do státního vlastnictví všechny soukromé podniky s více než 5 dělníky, pokud mají mechanický pohon a soukromé podniky s více než 10 dělníky, pokud jsou bez strojevého pohonu.⁴³⁾

I po tomto opatření existují nadále určité soukromé podniky, tj. ty, které nesplňují požadavky posledně zmíněné normy. Tyto podniky však nemají v podstatě žádný význam a to zejména ze dvou důvodů: jednak jde o podniky malé a nevýznamné a dále, jsou podrobeny tak přísné právní reglementaci, že se jejich režim konec konců přibližuje podnikům státním.⁴⁴⁾

Nacionalizace, jak v širším, tak i užším smyslu, z hlediska třídně politického, byla od samého počátku pojata jako vyvlastnění kapita-

41) Tamtéž, str. 395-396, 486.

42) Tamtéž, str. 461, 466-470.

43) Sbornik zakoneniij 1920, částka 93, číslo 512.

44) G e n k i n D.M. a kol., cit. práce, str.75. Toto bylo provedeno dekrety VÚVV a RLK z 26.4.1919 a 7.9.1920.

listického soukromého vlastnictví a zároveň akt, který konstituuje novou právní, politickou, ekonomickou atd. kategorií, totiž státní socialistické vlastnictví.⁴⁵⁾

Nacionalizace v užším smyslu, k níž bylo přistoupeno počátkem roku 1918 měla dva charakteristické rysy: předně šlo o nacionalizaci zestátněním, tj. stát nejen nacionalizaci provedl, ale stal se sám i subjektem vlastnického práva⁴⁶⁾ a dále, zestátnění bylo prováděno zásadně bez náhrady. Zespolečenštěný majetek byl státem, jakožto představitel všeho lidu nejen vlastněn, ale ve prospěch lidu i užíván.⁴⁷⁾

Tato úprava byla ovšem konečným cílem zespolečenštění, které, jak jsme viděli probíhalo jako poměrně dlouhý a obtížný proces. Kromě toho v podmínkách revoluce nebylo možno všechny normy ihned realizovat (Lenin),⁴⁸⁾ o čemž svědčí např. skutečnost, že v období přechodu k NEPu muselo být vydáno zvláštní rozhodnutí, které upravuje sporné otázky vlastnických vztahů ohledně znárodnění.⁴⁹⁾

Nacionalizace byla vedle politických a ekonomických momentů doprovázena i příslušnou právní úpravou, jinak řečeno, nacionalizace jako určitý logický proces měla i svůj právní odraz.

I když rozhodně nelze tvrdit, že dekrety byly formálně zcela bezvadnou úpravou určitého odvětví či jevu, nelze jejich právní povahu vylučovat.

Řekl-li Lenin na VIII. sjezdu strany v roce 1919, že ty dekrety, které nemohly být provedeny naráz a plně, měly svůj velký význam pro propagandu, že dekret byla výzva k masám, výzva k praktické práci,⁵⁰⁾ nijak tím nepopíral právní charakter dekretů, ale pouze konstatoval, že v dané situaci jejich právní stránka byla zatlačena do pozadí jinými, především politickými okolnostmi.

Lenin nebyl utopistou a proto se nedomníval, že by mohl být učiněn skok od státu buržoazního ke komunistické společnosti bez nutné-

---

45) V. K n a p p, Vlastnictví v lidové demokracii, str. 215, Praha 1952. Na VIII. sjezdu strany v březnu 1919 byl stanoven požadavek pokračovat v expropiaci buržoazie, převzít výrobní prostředky do vlastnictví sovětské republiky, tj. do společného vlastnictví všeho pracujícího lidu (KPSS v rezolucích i řešeních, II., str. 50, Moskva, 1970).

46) Z. N e š p o r, Znárodnění dolů a průmyslu, kniha I., Proces znárodnovací, str. 17, Praha 1949.

47) A. V. V e n š d i k t o v, Státní socialistické vlastnictví, díl I., str. 324-325, Praha 1950.

48) V. I. L e n i n, Sočinenija 29, str. 185-186.

49) E. B. G e n k i n a, Perekhod sovetskogo gosudarstva k novej ekonomičeskoj politike (1921-1922), str. 234, Moskva 1954.

50) V. I. L e n i n, Spisy, str. 29, str. 202-203, Praha 1955.

ho mezistupně, který znamená mimo jiné i existenci státu a práva. Tak např. ve své práci Stát a revoluce s odvoláním na Marxe říká, že nelze propadat utopismu a domnívat se, že lidé po svržení kapitalismu se ihned naučí pracovat pro společnost bez jakýchkoli právních norem.⁵¹⁾ Z tohoto hlediska je správné pojetí S.N. Bratruse, který označuje období dekretů, jako období zákonů.⁵²⁾

O Leninově vztahu k dekretům svědčí ostatně i skutečnost, že věnoval jejich přípravě vždy značnou pozornost.⁵³⁾ Vycházel z toho, že předpokladem zákonnosti je logicky uspořádané zákonodárství a proto sledoval nejen přípravu, ale i realizaci jednotlivých norem. Sám se ostatně podílel na vydání řady důležitých předpisů, věnoval pozornost kodifikaci, vydávání Sbírky zákonů atd.⁵⁴⁾ Klade důraz nejen na obsahovou, ale i formální stránku norem. Zde říká, že jazyk zákona, jeho styl a forma jsou zde k tomu, aby jasněji a přesněji vyjádřily smysl zákona, jeho cíle a význam. A byl to právě Lenin, který trval na tom, aby zákonnost za žádných okolností nebyla porušována.⁵⁵⁾

Zespolečenštění průmyslu proběhlo tedy v RSFSR též jako proces právní. Došlo přitom k vytvoření celé řady právních institucí, které jsou i v současné době trvalým zdrojem poučení.

!

---

51) V. I. L e n i n, Vybrané spisy II., Praha 1955.

52) Voprosy gosudarstva i prava v trudach V. I. Lenina, str. 19, Moskva 1955.

53) V. M. Č e h i k v a d z e, Voprosy socialističeskogo prava i zakonnosti v trudach V. I. Lenina, str. 187 a následující, Moskva 1960.

54) Viz např. Leninův dopis Kurskému z 15.4.1913, (V. I. L e n i n, O socialistickém právu a zákonnosti, str. 30, Praha 1970).

55) Viz např. jeho náčrt tezí usnesení o důsledném dodržování zákonů, tamtéž, str. 33-34.

НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РСФСР В 1917 – 1920 ГГ.

Павел Матес

(Резюме)

Социалистическая революция по своей программе и целям направлена не только на изменение государственно-политических и экономических институтов, но, неизбежно, и правовых. Этот процесс стал имманентной частью каждой подлинно социалистической революции; новая власть после своей победы отменяет старое право и создает новую правовую систему, которая помогает новой власти в последующем разветривании революции.

Это явление мы очень ясно можем наблюдать и в области обобществления средств производства. Именно здесь мы отчетливо видим, как социалистическая революция через посредство и при помощи нового права осуществляет свои цели.

Промышленный потенциал России к концу XIX и началу XX вв. отличался рядом специфических черт. В общем это была молодая отрасль народного хозяйства, которое практически тотчас же попадает в последнюю фазу своего развития. Решающей тут же становится крупная промышленность, значительное влияние оказывает также иностранный капитал и как раз в наиболее развитых областях, от промышленности государственный бюджет получает относительно больше ценностей, чем от сельского хозяйства и т.д. Процесс обобществления производства еще ускорила война, которая содействовала также возникновению финансовой олигархии.

В отличие от сельского хозяйства большевистская партия не хотела тотчас же взять в руки непосредственно промышленное производство. Для первого периода была избрана концепция рабочего контроля, которая была закреплена в принятом ВЦИК и изданном Совнаркомом в ноябре 1917 г. "Положении о рабочем контроле". Вскоре однако обнаружилось, что предположения о мирном перерастании революции в данной обстановке осуществить нельзя, и потому следуют акты, отменяющие частную собственность; на ее месте возникает категория государственной социалистической собственности.

Процесс обобществления промышленности в Советской России в общем проходил по трем этапам.

На первом этапе (ноябрь 1917 г. и январь 1918 г.) издаются отдельные акты о конфискации – обобществлении отдельных фабрик и заво-

дов. Этот процесс проходит в форме конфискации прежде всего потому, что налицо, действительно, акты государственной власти, которыми она налагает санкции на представителей эксплуататорских классов, причинявшим своими действиями вред интересам революции. В отличие от обычного понимания конфискации, она осуществлялась актами не судебных, а иных органов и была направлена исключительно против враждебных классов. В большинстве случаев декреты о конфискации мотивируются тем, что руководство предприятия или акционерное общество и т.п. отказались подчиниться декрету о рабочем контроле, прекратили производство, покинули предприятие и т.п. Налицо, следовательно, такое поведение, которое в данное время было чрезвычайно опасным для новой советской власти и потому эта власть была принуждена брать производство в свои руки.

Особо важное значение имело постановление Совнаркома, принятое в ноябре 1917 г., содержащее инструкцию для местных советов по борьбе с лицами, причиняющими вред советской власти. Это был общий нормативный акт, цель которого заключалась в установлении единообразия в деятельности местных органов советской власти в этой области. В отличие от отдельных декретов о конфискации, в которых нормативный характер не всегда был достаточно ясен, в этом случае здесь был правовой акт общего характера со всеми необходимыми реквизитами.

Декреты о конфискации, однако, не носили характера лишь индивидуальных правовых актов, хотя и распространялись на один или несколько точно указанных имущественных комплексов. В них, обычно, указывались и санкции в отношении тех, кто не выполнял свои обязанности или же саботировали дальнейшую работу предприятия. Совнарком и другие органы в данном случае, несомненно, хотели оградить государственную собственность не только от вредных поступков со стороны работников предприятия, но и любого иного субъекта. Равно и постановления декретов по трудовому праву носили нормативный характер.

Конфискация воспринималась не как исключительное, а как одно из возможных средств защиты государства от тех, кто нарушал его интересы. К конфискации прибегали в ряде случаев не тотчас же, а лишь после предупреждения, переговоров и т.п. Это свидетельствует о том, что само применение института конфискации имело свои специфические цели и задачи, кроме иных и юридические.

Начиная с января 1918 г. начинают все чаще наблюдаться мероприятия по национализации. Сначала такие декреты еще имели много общего с конфискацией; однако здесь имеется принципиальное различие с содержанием. В отличие от предшествующих они направлены на перевод определенных, важных для общества имущественных объектов в государственную собственность; карательный же момент отступает на задний план.

Государство начинает все больше и больше брать в свою собствен-

ность не только отдельные заводы, но и целые производственные отрасли, как сахарную и нефтяную промышленность, или национализирует крупные территориально определенные промышленные районы. Наиболее важным актом этого периода является Декрет Совнаркома, изданный в июне 1918 г., которым был осуществлен переход всех более или менее важных промышленных предприятий в собственность государства. Этот Декрет затем проводился в жизнь рядом актов местных органов советской власти.

И на втором этапе, однако, встречаются декреты о конфискации, которые все более и более приобретают характер карательных мер; часто применяемой формой государственных мероприятий является и секвестрация. Учащаются также и разнообразные мероприятия местных органов государственной власти.

Второй этап заканчивается приблизительно к октябрю 1920 г. Решающим и окончательным актом, который разрешил проблемы собственности в период военного коммунизма, был декрет, изданный в ноябре 1920 г., по которому были национализированы все предприятия, имевшие свыше 5 рабочих при механическом двигателе или свыше 10 рабочих без механического двигателя.

В России национализация была осуществлена как переход имущества к государству, т.е. государство становилось прямым собственником; как правило, она была осуществлена без вознаграждения.

Несмотря на то, что в процессе мероприятий по национализации обнаруживался ряд неточностей и неясностей, нельзя отрицать его правовой характер. Сам Ленин всегда уделял подготовке декретов как в отношении содержания, так и формы много внимания и делал упор на логически упорядоченное законодательство.

Процесс национализации в России, следовательно, имел как практическое (т.е. как орудие осуществления революционных мероприятий), так и теоретическое значение, ибо он послужил в своих общих элементах образцом и уроком для других стран.